

Deprem Bölgesinde Kültür Varlıkları ve Sit Alanları Üzerinden Bir Değerlendirme

Zeynep Eres, Umut Almaç, Mehmet Özdoğan

Hatay'dan Malatya'ya uzanan toplam 11 ili kapsayan coğrafya, 6 ve 20 Şubat'ta yaşanan şiddetli depremler nedeniyle "Deprem Bölgesi" olarak anılmaya başlamıştır. Bu büyük coğrafi alanda günümüz kentleri, köyleri kadar tarihi kent merkezleri ve kırsal yerleşimleri de ağır hasar almıştır. Görkemli anıt yapıların yanı sıra geleneksel evler, dükkânlar, çarşı yapıları tekil yapı olmaktan öte yapı adaları ölçeğinde toptan hasar almış, sokak dokuları, meydanlar tanınmaz hale gelmiştir. Arkeolojik alanlarda çok büyük bir sorunla karşılaşılmasa da yer yer bu alanlarda da sorunlar saptanmıştır. Bu bağlamda deprem bölgesinde kültür varlıklarında karşılaşılan sorunları saptamak ve kısa - orta - uzun erimli çözüm önerilerini geliştirmek üzere çeşitli inceleme gezileri yapılmıştır. Bu çerçevede esas olarak TMMOB Mimarlar Odası tarafından 29 Mart - 2 Nisan 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen Deprem Bölgesi Teknik İnceleme Gezisi¹ başta olmak üzere makale yazarlarının çeşitli kurumlar adına alanda yaptıkları incelemelerden de yola çıkılarak bu makale hazırlanmıştır. Alanın büyüklüğü göz önüne alındığında kültür varlıklarının konu olduğu tüm yerleşimlerin ayrıntılı gezilmesi olanaklı olmadığından, belli yerlere odaklanılmıştır; tarihi kent merkezleri, daha önce alan araştırması yaptığımız bazı kırsal yerleşimler, Dünya Miras alanı ya da geçici listesinde olan bazı arkeolojik sitler ve kolay ulaşılabilen arkeolojik sitlere öncelik verilmiştir.

"Deprem Bölgesi" Olarak Anılan Bölgenin Kültür Tarihi Açısından Önemi

Bölgenin Arkeolojik Önemi

Türkiye'nin her yeri arkeolojik açıdan uygarlık tarihi için önem taşır, ancak 6 Şubat depreminin etkilediği bölgenin başka yerlere göre uygarlık tarihi açısından çok daha ayrıcalıklı bir yeri vardır. Söz konusu bölge, Akdeniz Havzası, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Suriye-Mezopotamya ve Levant gibi büyük kültür coğrafyalarının arasında, onları bazen birleştiren, bazen de ayıran

tampon niteliğinde bir bölgedir. Dolayısıyla uygarlık tarihinin en eski dönemlerinden günümüze kadar olan süreçte, bölgelerarası kültür ilişkilerinin, bölgelerin birbirine olan etkisinin anlaşılması açısından bu bölgeden gelecek olan bilginin belirleyici bir önemi vardır. Kuşkusuz, uzak bölgeler arası kültürel ve ticari ilişkilerin sağladığı getiri kadar bölgenin çevresindeki diğer bölgelere göre çok daha zengin bir doğal çevre ortamına sahip olması, neolitik dönemden günümüze hemen hemen her dönemde önemli merkezlerin burada gelişmesine yol açmıştır.²

Bölgenin Tarihi Yerleşimlerinin Önemi

Depremin şiddetli etkisinin yaşandığı bölge, çeşitli kazı ve yüzey araştırmalarıyla bilinen erken tarihin yanı sıra bugünkü kent merkezlerinde yer alan, ortaçağdan beri varlığını koruyan kale, cami, medrese, kervansaray, arasta, çarşı, hamam gibi yapılarıyla da yakın dönem tarihini sergilemektedir. Anıt yapıların yanı sıra Antakya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Malatya gibi kentsel yerleşimlerde bulunan geleneksel Osmanlı mahalle kültürünü tanımlayan tarihi dokular da son iki yüz yılın yaşamışlığının somut mekânsal verilerini oluşturmaktadır. Özellikle Antakya kent merkezi, eğrisel dar sokakları, çıkmaz sokakları, çeşmelerle tanımlanan küçük meydancıkları ile doku bütünlüğünü sürdüren bir tarihi yerleşim olarak, bilindiği gibi Türkiye kent turizminin de gözde merkezlerinden biridir. Benzer şekilde Gaziantep de hem bölgenin en büyük ticari merkezlerinden biri olarak tarihi çarşı dokularını hem de konut-mahalle dokularını oldukça iyi korumuştur. Kahramanmaraş ve Malatya da ortaçağdan günümüze ulaşan görkemli anıt yapıların yanı sıra yer yer korunmuş konut-mahalle dokuları ve parçalı korunmuş tarihi evleriyle bu kentlerin tarihi kimliğini sürdürmektedir. Bu bağlamda, geçmişte kasaba ölçeğinde bir yerleşim olan Malatya Balaban, iyi korunmuş kerpiç mimarisi ile ayrıca dikkat çekmektedir.

Deprem bölgesi, tarihi kırsal yerleşimler açısından da önemli bir zenginliğe sahiptir. Nasıl ki tarihöncesinden yakın dönemlere kadar farklı toplulukların kültürel buluşma ya da ayrışma coğrafyası olarak bu bölge önem taşımaktaysa, son iki yüzyılda da kırsal alanda farklı kültürel kimliği olan toplulukların farklı mimarlıklarla kendini tanımladığı köyleriyle, bölgenin renkli kırsal yaşamı tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Antakya Samandağ köylerinde, İslahiye Ovasında kâğır mimarlık, Malatya’da kimi yerde taş kimi yerde kerpiç mimarlık, malzeme olarak da, biçimleniş olarak da, plan kurgusu olarak da birbirinden çok farklı yaşam kültürlerini bize sunmaktadır.

Deprem bölgesinde yaşayan tarihi kent ve köy dokuları, geleneksel yaşam kültürünün “tarihi belge” değerini oluşturmaktadır. Tarihi belge değeri bilimsel bir kaygı olarak tanımlanıp depremin şiddeti ve yarattığı ağır yıkım bağlamında göz ardı edilmek istenebilir, ancak en az bu bilimsel belge değeri kadar önemli bir diğer konu da tarihi kent ve köylerin “toplumsal bellek” ve “toplumsal aidiyet” bağlamında yerel bireylerin zihninde tuttuğu yerdir.

Arkeolojik Sitler Bağlamında Durum Saptaması ve Gözlemler

Kazı yapılmakta olan arkeolojik alanlarda önemli bir hasar görülmemiş ancak Tilmen Höyük’te olduğu gibi bazı taş duvarlarda kayma, açılma gibi hasarlar gözlenmiştir. Arkeolojik alanlarda esas dikkati çeken konu, Harran ya da Anavaz’da görüldüğü gibi aşırı bütünleme yapılan kâğır duvarlarda yeni eklenen kısımların ağır

hasar alması ya da yıkılmasıdır. Türkiye’nin ilk koruma çatısı olan Karatepe Aslantaş çatısının depremde herhangi bir hasar almamış olması sevindiricidir. Özellikle Malatya’da ağır hasar oluşturan 6 Şubat saat 13.24’teki depremin şiddetine karşın Arslantepe höyüğündeki koruma çatısının sağlam şekilde kalması ve Dünya Mirasının öznesi olan kerpiç sarayı koruması büyük bir başarı olarak değerlendirilmelidir. Arslantepe’de yalnızca birkaç çelik kolonda burulma gözlenmiştir. Hasarlı kolonlar kolaylıkla değiştirilebilir. Ancak gerek Arslantepe gerek Göbeklitepe’deki çelik çatıların röntgen incelemesi yapılmalıdır.

Kentsel Arkeolojik Sitler Bağlamında Durum Saptaması ve Gözlemler

Kentsel arkeolojik alanlar, eski yerleşimlerin kesintisiz olarak günümüze kadar çok katmanlı olarak süregeldiği yerler için kullanılan bir adlandırmadır; dolayısıyla arkeolojik kalıntılar günümüz kent dokusunun altında görülmez, kolay seçilmez durumdadır. Bu tür arkeolojik kalıntıların saptanması, belgelenmesi ve yaşayan bir kent ortamında çağdaş yaşama dahil edilmesi çok kolay değildir. Ne var ki, bu gibi merkezler, kültür tarihi açısından geçmişi ve günümüzü birleştiren, geçmiş kültürlerin günümüze aktarımını ve farkındalık yaratılmasını sağlamaları açısından farklı bir öneme sahiptirler. Yukarıda kısaca açıklandığı üzere deprem bölgesinde, bu coğrafyanın kültür tarihi açısından önemini ortaya koyan çok sayıda çok katmanlı kentsel yerleşim vardır. Bu bağlamda Antakya, Roma İmparatorluğu’nun üçüncü büyük kenti Antiokheia’nın üzerinde yer aldığı için ayrıca dikkat çekmektedir. 20. yüzyıl başında Amerikalılar ve ardından Fransızlar tarafından yapılan kazılarla az da olsa Antakya’nın geçmişi ortaya çıkarılabilmektedir. Ancak ülkemizde kentsel arkeoloji gereğince gelişmediği için yazılı kaynaklarda eskilere gittiğini bildiğimiz birçok yerleşimin aynı noktada mı süregeldiğini ya da yerleşimin zamanla başka yerlere kayıp kaymadığını tam olarak bilemeyiz. Örneğin, Hitit ve Geç Hitit dönemlerinin önemli bir merkezi Gurgum Krallığı’nın başkenti olan, “Markas” adıyla anılan günümüzün Kahramanmaraş kentinin eski yerleşiminin nerede olduğu hâlâ tam olarak saptanamamışsa da Kale ve yakın çevresinde olduğu düşünülmektedir. Bu durum, deprem sonrası yeni yerleşim yerleri tasarlanırken yer seçiminde daha da dikkatli olunmasını gerektirir.

Resim 1. Antakya Kurtuluş Caddesi.

Tarihi Kentler/Kasabalar Bağlamında Durum Saptaması ve Gözlemler

Antakya

Antakya merkezde kentsel sit olarak da belirlenmiş olan tarihi mahallelerin tamamı ağır hasarlıdır. Hem çarşı bölgesinde hem de mahallelerde yapılar kısmen ya da tamamen yıkılmış ve dar sokaklarda moloz birikintisi oluşturmuş olduğu için sokaklara yeterince girilememiş, Kurtuluş caddesi boyunca inceleme yapmak mümkün olmuştur. Caddenin ağırlıklı yapı stokunu oluşturan Fransız manda dönemi yapıları, kâgır duvarlı I profilli betonarme döşemeli yapı sistemiyle geleneksel yapım tekniğinden farklılaşan modernleşme sürecine geçişi tanımlayan özgün bir taşıyıcı sisteme sahiptir. Cadde üzerindeki bu tür yapıların bir kısmı sağlamlığını nispeten korurken, bazılarının tümüyle harabeye dönüşmüş olduğu gözlenmiştir (*Resim 1-2*). Ana cadde üzerinde ve ara sokak içlerinde incelenebildiği kadarıyla zemin katı kâgır üst katı ahşap karkas yapıların kâgır kısımlarında ağır yıkımlar olsa da ahşap karkas üst katların kısmen yerinde durduğu gözlenmiştir (*Resim 3*). Ancak Nisan 2023'te yapı yıkıntıları nedeniyle henüz dar sokaklara girme imkânı olmadığı da saptanmıştır (*Resim 4*). Yapıların parseli içine ya da sokağa taşan molozları incelendiğinde yapıların cephelerinde kullanılan bezemeli profil taşıların, iç mekânlardaki ahşap dolap, çiçeklik, kapı gibi yapı öğelerinin bulunduğu saptanmıştır (*Resim 5*). Kentin 20. yüzyıl başında gelişen modern merkezinde yer alan Eski Meclis binasının yıkılmış olması kentin en önemli simge yapılarından birinin kaybı olarak önemlidir (*Resim 6*). Aynı bölgedeki Belediye, Eski Müze vb. yapılar da hasarlıdır.

Kahramanmaraş

Kahramanmaraş kalesinin güney kesiminde tarihi kent merkezinde çarşı ve bu alanla bütünleşmiş konut dokularında önemli hasarlar vardır. Konut alanlarına girildiğinde özellikle kâgır olan alt katlarda kısmi yıkımlar gözlenmiştir. Çoğu yerde ahşap karkas üst katlar ise alt kısmın ağır hasarına karşın ayakta kalmayı başarmıştır (*Resim 7*). Geleneksel yapıların çevresinde çok sayıda betonarme yapı olması da deprem sırasında yapıların davranışını olumsuz etkilemiştir (*Resim 8*). Kahramanmaraş kalesinin kuzeyinde kalan tarihi yapılar ise daha sağlam durumdadır.

Resim 2-3. Antakya Kurtuluş Caddesi.

Resim 4. Antakya Kurtuluş Caddesi'ne açılan dar sokaklar.

Resim 5. Antakya Kurtuluş Caddesi üzerindeki bir yapının molozu.

Resim 6. Hatay Devleti Millet Meclisi binası.

Gaziantep Bey Mahallesi

Hem kapsamlı sokak sağlıklılaştırma çalışmaları yapılmış olan hem de çok sayıda yapının restore edildiği ve müze, kafe vb. yeni işlevlerle kullanılmakta olduğu Bey Mahallesi ve çevresinde, çoğu yapının avlusu kapalı olduğu için yalnız sokaktan gözlem yapılabilmektedir. Genel olarak yapıların çok hasarlı olmadığı, bazı yapılarda deprem hasarlarının söz konusu olduğu gözlenmiştir.

Resim 7-8. Kahramanmaraş merkezde bir ev.

Malatya-Balaban

Günümüzde Darende'ye bağlı mahalle statüsünde bulunan Balaban'ın geçmişte bir kasaba yerleşimi olduğu bilinmektedir (Eres, 2019a). Türkiye'de kerpiç mimari doku bütünlüğünü en iyi korumuş yerleşim olarak sayılabilecek olan Balaban, 2020 yılında kentsel sit olarak da tescil edilmiştir. Daha önce ayrıntılı çalıştığımız Balaban'ın kerpiç evlerinin bir kısmı deprem öncesinde de ağır hasarlı, hatta yıkıktır, bir kısmı da bakımsızlık nedeniyle yavaş yavaş hasarlı duruma gelmiştir (Eres, 2019b). Ancak depremde kerpiç yapıların neredeyse tümü çok ağır hasar almıştır. Pek çok yapının duvarları tümünden yıkılmıştır (Resim 9-10). Depremin oluşturduğu taze hasarlar ile geçmişte kısmen yıkılmış evlerin hasarları arasında belirgin farklar vardır. Bu nedenle tartışmaya yer vermeyecek şekilde deprem hasarları saptanabilmektedir. Bununla birlikte Balaban'ın en eski kerpiç yapılarından bazılarının onca yıpranmışlığına karşın depremde ağır hasar almamış olması da konunun uzmanları tarafından araştırılması gereken bir konudur (Resim 11).

Tarihi Köyler Bağlamında Durum Saptaması ve Gözlemler

Vakıflı ve Hıdırbey Köyü - Samandağ, Hatay

Daha önce ayrıntılı belgeleme çalışması yapılmış olan Vakıflı ve Hıdırbey Köyü (Sürmeli, 2019) de depremde ağır hasar almıştır. Bölgenin geleneksel mimarisini oluşturan tek ya da iki katlı kâgır yapıların beden duvarları ya tümünden çökmüş ya da dış cidarları patlamış, iç duvar dolguları açığa çıkmıştır (Resim 12). Yörede yapılan görüşmelerde yıkımların çok da altının çizilmesinin nedeni aslında bu geleneksel yapıların zaten pek kullanılmaması, parsel içinde yapılmış betonarme ya da briket yapılarda gündelik yaşamın sürmesidir. Günümüzde geleneksel yapılar çoğunlukla depo ya da ahır olarak kullanılmaktadır.

Zincirli Köyü - İslahiye, Gaziantep

Zincirli höyüğü üzerinde yer alan Zincirli Köyü, höyük üzerindeki bir geleneksel köy yerleşimi olduğu için ve daha önce de tarafımızdan belgelendiği için özellikle incelenmiştir. Zincirli Köyündeki kâgir yapılarının genelinde ağır hasar saptanmıştır (*Resim 13*).

Aşağılupınar - Darende, Malatya

Balaban'ın hemen güneyinde yer alan Aşağılupınar Köyü de daha önce belgelediğimiz Balaban'dan farklı bir kerpiç mimari dokunun sözü olduğu çok özgün bir yerleşimdir. Adeta "Yaşayan Çatalhöyük" olarak tanımlayabileceğimiz bu köyde ilginç şekilde Balaban'dan farklı olarak ağır deprem hasarı görülmemiştir. Kısmi hasarlar olmakla birlikte Balaban gibi bir yıkım söz konusu değildir. Her iki yerleşimin de ovoidan yüksekte kayalık zeminde olduğu göz önüne alındığında yıkılma ve yıkılmama durumlarının karşılaştırmalı olarak ayrıntılı analiz edilmesi yararlı olacaktır. Aşağılupınar'da üzücü olan, yerleşimde ilk belgelenmeleri yaptığımız 2011 ve 2016 yıllarından bu yana büyük ölçüde kerpiç mimari dokusunun bozulmuş olmasıdır.

Kültür Varlığı Yapılarda Karşılaşılan Yapısal Hasarlar ve Olası Hasar Nedenleri

Deprem etkisinde tarihi yapıların duvarlarında, düzlemlerinde veya düzlemleri dışında yüklenme durumuna bağlı olarak farklı tipte hasarlar gözlemlenir. Duvar düzlemine dik etkiyen deprem yükleri, duvarlarda dönme ve/veya devrilme gibi düzlem dışı davranışa bağlı hasarları ortaya çıkararak, yapılarda kısmi veya toptan göçmele-re neden olur. Deprem bölgesinde hem anıtsal yapılarda hem de sivil mimarlık örneklerinde düzlem dışı davranışa bağlı hasarlar sıklıkla görülmüştür (*Resim 14*). Deprem yüklerinin duvar düzleminde etkileri ise hem anıtsal hem de sivil mimarlık örneklerinin kâgir duvarlarında ve ayaklarında diyagonal çatlaklar ve derz açılmaları biçiminde kendini göstermiştir. Bu tip hasarların varlığı, kâgir duvarların en azından bütünlüğünü yitirmeden deprem enerjisinin bir biçimde sönmüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü deprem bölgesinde incelenen yapıların büyük kısmında kâgir duvarların mekanik özelliklerinin, özellikle örgü biçimi ve bağlayıcı harç niteliği açısından sorunlu olduğu görülmüştür. Çok katmanlı (çift cidarlı) duvarlarda, hasarlarla açığa çıkan duvar kesitlerinde yapılan gözlemler, küçük boyuttaki taşların kullanıldığı çekirdek bölümünde bağlayıcı harcın

son derece nitelsiz olduğunu, enine doğrultuda cidarları birbirine bağlayabilecek daha iri boyutlardaki taşların bulunmadığını, örgüde ahşap veya tuğla hatıl kullanılmadığını, var olan ahşap hatılların çürüdüğünü ortaya koymaktadır (*Resim 15*). Bu nedenle, incelenen bazı yapılarda düzlem dışı veya düzlemden hasar mekanizmaları devreye girmeden duvar katmanlarının birbirinden ayrıldığı ve bütünlüğünün yitirildiği anlaşılmaktadır.

Anıtsal yapıların birçoğunda tonoz, kubbe ve kemer gibi yapısal elemanlarda çatlaklar tespit edilmiştir. Yapıların önemli bir kısmında yanal itkileri karşılayabilecek ve depremlerde kâgir strüktürün bir bütün halinde hareket etmesini teşvik edebilecek gergi sistemlerinin bulunmadığı da görülmüştür. İncelenen bazı yapılarda ise geçmiş onarımlarda eklenen gergi sistemlerinin doğru biçimde kurgulanmadığı ve bu nedenle işlevlerini etkin biçimde yerine

Resim 9-10. Malatya Balaban'da yıkılmış kerpiç yapılar.

Resim 11. Malatya Balaban'daki en eski kerpiç evlerden biri. Solda, 2016'dan bir fotoğraf, sağda, depremden sonra, 2023.

getiremedikleri görülmüştür. Bu anıtlar, ilgili berkitme elemanlarının taşıyıcı sisteme pozitif katkılarından mahrum kalmış ve bu nedenle ortaya çıkan hasarlar daha ağır olmuştur.

İncelenen bazı yapılarda geçmişteki restorasyon uygulamalarının; özgün duvar örgüsü, hasarların biçimi ve yayılımı yeterince göz önünde bulundurulmadan gerçekleştirildiği; bu nedenle onarımların yeterince etkin olmadığı anlaşılmaktadır. Depremden etkilenen bölgede hem sivil mimarlık örneklerinde hem de anıtsal yapıların duvarlarında gerçekleştirilen bütünleme ve kısmi rekonstrüksiyon tipindeki müdahalelerde, imalatla kullanılan yeni doğal taşların atölyeden geldiği biçimiyle, taş ustaları tarafından şekillendirilmeden kullanıldığı dikkati çekmektedir. Duvarın dış yüzünde kaplama gibi kullanılan bu yeni blokların, çekirdek bölümüyle düzgün ilişkilendirilememesine (aderans) bağlı olarak döküldüğü tespit edilmiştir (*Resim 16*). Özgün duvar örgüsü ile tamamlama yapılan bölümler arasındaki bağlantıların zayıf olması nedeniyle arakesitte derz açılması ve çatlakların oluştuğu görülmüştür. Bazı uygulamalar-

da ise örgüdeki bağlayıcı harcın yeterli dayanımda olmadığı, ayrıştığı ve bağlayıcılığını yitirdiği tespit edilmiştir.

Arkeolojik ve Kentsel Arkeolojik Alanlar Bağlamında Mevcut Riskler ve Öneriler

Arkeolojik alanlarda kazıyla açığa çıkan yapı kalıntılarında ciddi bir sorunla karşılaşılma- nın olması sevindirici olmakla birlikte, deprem deneyimi mimari belgelemenin önemini de ortaya koymuştur. Her ne kadar kazı başkanlıkları kazı alanlarında çeşitli mimari belgelenmeler yapılmaktaysa da Kültür ve Turizm Bakanlığının kendi belgeleme ekiplerini oluşturup yüksek kalitede lazer tarama sistemi kullanarak yapı kalıntılarını üç boyutlu belgelemesi ve bu verileri sistematik ve kolay ulaşılabilir bir arşiv düz- ninde dijital olarak saklaması, herhangi bir doğal afet sonrası olası hasarların giderilmesi için büyük kolaylık sağlayacaktır.

Kentsel arkeolojik alanlarda üst katmanı oluşturan tarihi yapıların ve betonarme yapıların yıkılmış olması durumunda bu alanlarda yapı enkazı kaldırma sırasında toprak altındaki arkeolojik kalıntılara dikkat edilmeli, mümkünse bir arkeolog gözetiminde enkaz kaldırılmalıdır. Özellikle bodrum katı olan yapılarda bu işlemin daha da dikkatli yapılması gerekir. Esasen Türkiye'nin imzaladığı 1992 tarihli Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi çerçevesinde arkeolojik tescil olmasa da gerek enkaz kaldırılan alanlarda gerek moloz döküm alanlarında gerekse de yeni yerleşim kurulacak alanlarda toprağa müdahale öncesinde mutlaka arkeolojik araştırma yapılması gerekir.

Anıt Yapılar ve Geleneksel Yapılar Bağlamında Mevcut Riskler ve Öneriler

Enkazın kaldırılması

Tescilli olsun olmasın kültür varlığı değeri taşıyan tüm yapılar birlikte değerlendirilmelidir.

Şekil 12. Hatay, Samandağ, Hıdırbey Köyü'nde yıkılmış taş yapı.

Bu bağlamda bu tür yapıların kısmen ya da tamamen yıkılması durumunda ortaya çıkan yapı molozu bu yapıların mimarisiyle önemli bir bilgi kaynağı olduğu için basit bir “atık” olarak değerlendirilemez. Dikkatli şekilde incelenmesi gerekir. Buna karşılık tüm deprem bölgesinde ve özellikle Antakya ve Kahramanmaraş’ta sivil mimarlık örneklerinin daha yoğun olduğu alanlarda, hızlı biçimde enkazın temizlenmesi esnasında kültür varlığı niteliğindeki yapıların parçaları da kaldırılmaktadır. Özellikle bitişik nizamdaki sokaklarda, betonarme yapılar ile tarihi kâgir yapıların yıkıntıları birbiri içine geçmiş durumdadır (Resim 17). Bu gibi durumlarda, enkazın altında insan bulunmadığı biliniyorsa, enkaz ulaşımı engellemiyorsa ya da yakındaki herhangi bir yapı için risk oluşturmuyorsa temizlik çalışmalarının bir süre daha ötelenmesi gündeme getirilebilir.

Anıt yapıların molozunun parseli içinde tutularak ayrıntılı belgelenmesi, mümkünse parçaların düştüğü konum da kaydedilerek incelenmesi gerekir. Bezemeli parçalar özellikle yeniden üretimlerde de ana veriyi oluşturacağı için ayrıntılı belgelenmeli ve koruma altına alınmalıdır. Nitekim Kültür ve Turizm Bakanlığının oluşturduğu bir arkeoloji ekibinin bu yönde çaba gösterdiğini basından izliyoruz. Yapı duvarlarının cidarını oluşturan kesme taşlar ya da duvar içlerinin moloz taş örgülerinin özgün malzeme olup olmadığı sorgulanmalıdır. Taş duvarı oluşturan bu tür bezemesiz taşların özgün olanları yapının özgün taş duvar teknikleriyle ilgili bilgi verdiği için incelenmesi, belgelenmesi gerekir. Bu tür özgün malzemelerin restorasyon sürecinde yeniden kullanımı, malzemeyi alanda tutma olanağı var ise, ileride uygulamayı yapacak uzmanların karar verebileceği bir konudur.

Acil yapısal önlemler

Kültür varlığı niteliğindeki yapılarda mevcut hasarların artçı depremlerle veya dış etkenlere doğrudan maruz kalma nedeniyle daha fazla büyümesinin engellenmesi amacıyla acil yapısal müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bölgede yıkım çok büyük olduğu için anıt yapılara öncelik verilerek kapı, pencere, kemer, tonoz açıklıklarının ahşap veya çelik sistemler kullanılarak desteklenmesi, askıya alma, duvarların payandalarla desteklenmesi, yapısal bütünlüğün sağlanması için kuşaklama (polyester) yapılması gibi müdahaleler bu kapsamda

değerlendirilebilir. Çatı örtüsünde hasar bulunması durumunda, çatı sisteminde ve örtüde onarımların gerçekleştirilmesi, ihtiyaç duyulması halinde geçici koruma çatılarının inşası gündeme getirilmelidir.

Restorasyon

Yakın dönemde ve halihazırda gerçekleştirilen restorasyon uygulamalarında saptanan sorunların ortadan kaldırılması ve bu sorunların gelecekte tekrar etmemesi için hem projelendirme hem de uygulama aşamasında uzman meslek insanlarından faydalanılması, denetleme sürecinin daha hassas ve kontrollü bir biçimde yürütülmesi gerekmektedir. Özellikle yapısal müdahale gerektiren restorasyon uygulamalarında doğal afetlere (aşırı miktarda yağmur veya kar yağışı, şiddetli rüzgâr, sel, deprem vb.) hazırlıklı olunması gerektiği bu depremin hatırlattığı önemli konulardan biri olmuştur. Uygulamalarda en olumsuz koşullar hesaba katılarak yapıla-

Şekil 13. Gaziantep, İslahiye, Zincirli Köyü’nde yıkılmış taş yapı.

Şekil 14. Hatay, Samandağ, Hıdırbey Köyü’ndeki bir yapının kâgir duvarında görülen hasarlar.

Şekil 15. Adıyaman Mor Petrus ve Mor Paulus Kilisesi kuzeydoğu köşesinde hasarlar.

rın taşıyıcı sistemleri desteklenmeli ve güvence altına alınmalıdır.

Kültür varlığı niteliğindeki betonarme yapılarla ilgili olarak, bu yapıların standart betonarme yapılar gibi ele alınmadan, uygun mühendislik yaklaşımları ve çözümleri ile estetik ve yapısal bütünlükleri zedelenmeden daha güvenli hale getirilmeleri gerekmektedir. Bu konuda, yapı-deprem konusunda uzmanlaşmış mühendislerle koruma uzmanı mimarların işbirliği halinde koruma önerilerini geliştirmeleri sağlanmalıdır.

Bölgedeki kerpiç mimari, yüzyıllardır süregelen geleneksel yapım tekniklerini ve malzemelerini, yapım ustalığını sergilemeleri bakımında korunması gerekli kültür varlığı niteliğindedir. Malatya kırsalındaki incelemelerde

depremin kerpiç yapılar üzerindeki yıkıcı etkisi gözlemlenmiştir. Bu yapılarda, özellikle düzlem dışı hareketlere bağlı olarak kısmi ve toptan göçme durumu takip edilebilmiştir. Orta ve uzun erimde kerpiç yapılarla ilgili özellikle yapısal alanda deneysel araştırmaların artırılması, koruma teknik ve yöntemleri konusunda çalışmaların zenginleştirilmesi ile etkin koruma metotlarının geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgede Öne Çıkan Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Moloz Döküm Alanları

Bölgede yapı molozu, gördüğümüz kadarıyla belirli bir yerde biriktirilmekten çok geniş alanları kaplayacak şekilde serilmektedir. Kentlerin hemen dışında çoğunlukla tarım arazisi ya da mera otlak olarak kullanılan alanlara molozun seyrek şekilde serildiği gözlenmiştir. Yakın gelecekte, tüm hasarlı binaların yıkılarak moloza dönüşeceği göz önüne alındığında günümüz kentinin kapladığı alandan kat kat büyük moloz alanlarının ortaya çıkacağı çok açıktır. Dünyada bu tür benzer uygulamalarda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bombalanan kentlerin molozu için Almanya'da uygulanan yöntem çözüm olarak düşünülebilir (*Resim 18*). Molozların tarım arazisi dışında ve kültür varlıklarına zarar vermeyecek bir yerde yeni bir tepe oluşturacak şekilde yükseltilerek çok geniş bir alana yaymadan, sıkıştırılarak biriktirilip daha sonra yeşillendirilecek yapay bir dağ oluşturulması bir çözüm olabilir.³ Bu alanlar imar planlarına da işlenmeli ve yapılaşmaya açılmaması gerektiği belirtilmelidir.

Antakya Kent Merkezinde Korumaya Yönelik Ön Çalışmalar

Antakya kent merkezi ve çevresi bir yandan görkemli bir Roma kenti olmanın getirdiği arkeolojik dolguları, bir yandan geç Osmanlı dönemi mahalle dokularını iyi koruyarak günümüze ulaşmış olması, bir yandan da 20. yüzyıl başından günümüze ulaşan nitelikli betonarme yapılarıyla çok katmanlı ve çok kültürlü zengin bir tarihi temsil etmektedir. Alanda yapılan ön saptamalarda her ne kadar Osmanlı mahalle dokuları ağır hasar almış olsa da yapı adası kenarlarının, parsel sınırlarının ve yapıların ana hatlarının belirgin olduğu gözlenmiştir. Antakya üzerine çok sayıda belgelemesi olan İTÜ, ODTÜ gibi kurumların arşivleri ve Kültür ve Turizm Bakanlığının Kurul

Resim 16. Restore edildikten sonra Hatay Kent Arşivi Kütüphanesi olarak kullanılan Kuseyri Evi.

arşivlerinin birleştirilmesiyle Antakya kent merkezindeki tarihi dokuların restore edilmesi için sağlam bir belgeğe dayanan bir yol haritası geliştirilebilir.

Antakya’da gerek tarihi doku koruma projelerinde gerek yeni yapılaşma alanlarında, antik kentin ayrıntılı olarak belgelenmesi, taviz verilemeyecek bir zorunluluk olduğu kadar, bu kültür mirasına sahip olmanın gereği olan bir sorumluluktur. Yine bu bağlamda akılcı ve gerçekçi bir planlamayla antik kentin önemli bazı yapılarına, kentin geç ortaçağa kadar gelen önemini yansıtacak seçkilere, gelişecek olan yeni kentin içinde yer verilmelidir. Dolayısıyla yeni Antakya’nın planlanması sürecinde kapsamlı bir kent arkeolojisi projesinin de birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Bu tür bir çalışmanın başarılı bir örneği Beyrut’ta yaşanmıştır. 1980’li yıllarda yaşanan iç savaşta büyük ölçüde tahrip edilen tarihi Beyrut kenti, uluslararası bir kampanyayla, geçmişin belgelenmesinden taviz verilmeden yeniden yaşayan bir kente dönüştürülmüştür (Eres, 2004).

Antakya’da koruma çalışmalarını başlatmak için Kültür ve Turizm Bakanlığının bir arkeoloji ekibini anıt yapı enkazlarının belgelenmesi için görevlendirmesi ve bir bilim heyeti kurması bazı tartışmalara karşın olumlu çabalar olmakla birlikte, Antakya kentsel ve arkeolojik sit alanının 5 Nisan 2023 tarih ve 7033 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında “riskli alan” ilan edilmesi, koruma adına çok büyük kaygılar oluşturmuş; nitekim TMMOB Mimarlar Odası konuyla ilgili dava açmıştır.

Kırsal Mimarlık Mirasının Korunması

Geleneksel kırsal mimarlık mirasının korunması, esasında Türkiye genelinde kanayan bir yaradır. Bu büyük sorun Deprem Bölgesini de aşan ve ülkenin her yerinde karşımıza çıkan bir konudur. Nitekim TMMOB Mimarlar Odası 48. Dönem Merkez Yönetim Kurulu da bu dönemki Çalışma Programında “Kırsal Mimarlık Mirasının Korunması” konusunu ele almıştır. Pek çoğu tescilli de olmadığı için geleneksel kırsal yapılar hiçbir kaydı da olmadan ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle Türkiye’nin en azından son 200 yıllık çok renkli çok zengin kırsal kültürü neredeyse hiç öğrenilmeden yok olmaktadır. Depremi şiddeti ve oluşturduğu büyük sorunlar bağlamında geleneksel kırsal mimarlık mirası göz ardı edilebi-

Resim 17. Antakya Kurtuluş Caddesi’nde birbirinin içine geçmiş yapı enkazları.

lecek bir konu gibi görünebilir, ancak Türkiye’nin kırsal kültür belleğinin de hem bugün için hem de geleceğimiz için önemi göz ardı edilemez. Nasıl ki kentsel kültür varlıkları “toplumsal bellek” ve “aidiyet” açısından önemliyse benzer şekilde kırsal kültür varlıkları da önemlidir.

Bu nedenle büyük yasal boşlukları da olan bu konunun Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından da dikkate alınarak;

- Harap durumda da olsa kırsal yapıların mimari belgelemesinin yapılması,
- Kırsal yapıların en azından bir kısmının tescil edilerek yasal koruma altına alınması ve böylece kamu desteğiyle restore edilmesinin sağlanması,
- Konunun uzmanlarıyla birlikte kırsal yapılara özgü bir tescil ve koruma planlaması yol haritası oluşturularak mülk sahiplerine zorluk oluşturmayacak şekilde tamamen “kırsal mirasa” özgü bir alt mevzuatın geliştirilmesi konusunda çalışma yapılması önerilir.

Kültür Varlıkların Korunması İçin Bir Yol Haritası

Deprem bölgesinde depremin şiddeti, etkilediği bölgenin genişliği ve nüfus yoğunluğu göz

Resim 18. Almanya’da 2. Dünya Savaşı sonrasında yapı molozları yığılarken oluşturulan yapay tepelerden Grüner Heiner yapı molozu tepesi, Baden-Württemberg, Almanya (URL 2).

önüne alındığında sorunlara hızlı çözümler bulunması bir gereksinimdir. Ancak bu sürecin, yukarıda birçok kez ısrarla vurgulandığı gibi, kültür varlıklarının içerdiği bilginin yok edilerek gerçekleştirilmesi kabul edilebilir bir durum değildir. Bu, çok zengin bir kültür mirası birikimine sahip olan ülkemizin üzerine düşen sorumluluktur. Ancak olayın çapının büyüklüğü göz önüne alındığında gerekli belgelerin, çalışmaların yapılması ne Kültür ve Turizm Bakanlığının ne de herhangi bir bilimsel kuruluşun sağlayamayacağı kadar uzman iş gücü gerektirmektedir. Bu nedenle üniversitelerin ilgili birimlerinden, konuyla ilgili meslek odalarından, mesleki sivil toplum kuruluşlarından destek alınarak bir yol haritasının oluşturulması yararlı olacaktır. Bu kapsamda ilgili meslek alanlarından gönüllü öğrenci gruplarının eğitilerek onlardan da destek sağlanması, bilginin yanı sıra yoğun emek gerektiren süreçlere nitelikli bir katkı oluşturacaktır.

Yol haritası bağlamında dikkat edilmesi gereken en temel konular;

- Tüm inşaat uygulamaları öncesinde Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi kapsamında arkeolojik tetkiklerin yapılması;
- Kentsel sit alanlarındaki koruma planlamalarında geleneksel sokak dokularının ve parsel yapı ilişkilerinin korunduğu bir yaklaşımın benimsenmesi;
- Her bir kentsel sit alanı için o alana özgü koruma yaklaşımının ve planlarının geliştirilmesi;
- Tescilsiz de olsa geleneksel kırsal yapıların “kültür varlığı” değeri gözetilerek zımnen bu kapsamda değerlendirilmesi;

- Kırsala yönelik yeni yasal düzenlemelerle yöre sakinlerini tedirgin etmeyecek ekonomik ve pratik koruma uygulamalarına olanak sağlanması;
- Deprem sonrası gündeme gelen kültür varlığı yapılarında “güçlendirme” yaklaşımının da çok tartışmalı bir konu olduğunun bilinciyle, koruma uzmanı mimar ve koruma uzmanı inşaat mühendislerinin ortaklaşa çalışmasıyla anıt yapılar için temel ilkelerin geliştirilmesi olarak tanımlanabilir.

Zeynep Eres, Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Umut Almaç, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Mehmet Özdoğan, Prof. Dr. Arkeolog

Notlar

1. TMMOB Mimarlar Odası tarafından gerçekleştirilen teknik gezinin raporu “Mimarlar Odası 6 Şubat 2023 Depremleri Raporu-2 Tespitler, Değerlendirmeler, Öneriler” başlığı ile web ortamında duyurulmuştur (URL 1).
2. Bölgenin önemli arkeolojik yerleşimleri ile ilgili özet bilgi “Mimarlar Odası 6 Şubat 2023 Depremleri Raporu-2 Tespitler, Değerlendirmeler, Öneriler” raporunda verilmiştir, s.143-145.
3. Bu tür moloz tepeleri Almanya’da *Schuttberg* ya da *Trümmerberg* adlarıyla bilinen, İngilizceye de *debris hill* ya da *rubble mountain* olarak çevrilen uygulamalardır. En tanınmış örnekleri arasındaki Stuttgart’ta bulunan Birkenkopf 40 metre yüksekliğinde, 15 milyon metreküp hacminde, yeşillendirilmiş bir yapı moloz tepesidir. Almanya’da birçok kentte bulunan, yüksekliği 70 metreyi bulabilen bu tepelerin yeşillendirilerek parka dönüştürülmüş örnekleri de bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Eres, Z. (2019a) “Kerpiç Mimarlığın Şiirsel Dili Balaban”, *Mimarlık*, 406, s.30.
- Eres, Z. (2019b) “Malatya Köylerinde Geleneksel Kerpiç Mimarının Yıkım Süreçleri Üzerine Gözlemler”, *1. Uluslararası Arslantepe Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri*, Yay.: D. Durak ve M. Francipane, İnönü Üniversitesi ve Roma La Sapienza Üniversitesi, s.303-315.
- Eres, Z. (2004) “Savaş Sonrası Tarihi Beyrut Kent Merkezinin Yenilenmesi”, *Yaşanılır Kentler/Yaşanılır İstanbul*, Yay.: D. İncedayı, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Teknik Kongresi, s.48-58, 13 Şubat 2004, İstanbul.
- Sürmeli, B.S. (2019) “Hatay Musa Dağı Yerleşimleri ve Geleneksel Konutların Korunması İçin Öneriler”, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- URL-1: “Mimarlar Odası 6 Şubat 2023 Depremleri Raporu-2 Tespitler, Değerlendirmeler, Öneriler”, TMMOB Mimarlar Odası, http://www.mo.org.tr/_docs/MODEPREMRAPOR2.pdf
- URL-2: Grüner Heiner | Weilmordorf.de

An Evaluation on Cultural Properties and Historic Sites in the Earthquake Zone

The geography, which covers 11 provinces stretching from Hatay to Malatya, has started to be referred to as the “Earthquake Zone” due to the severe earthquakes on 6th and 20th of February. In this large geographical area, today’s cities and villages, as well as historical city centers and rural settlements, have been heavily damaged. In addition to the monumental structures, traditional houses, shops, and bazaar structures were also severely damaged, and street textures and squares became unrecognizable. Although no major problems are encountered in archaeological areas, problems have been identified in these areas from time to time. In this context, various study visits were made in order to identify the problems encountered in cultural properties in the earthquake zone and to develop short-medium-long-term solution proposals. In this context, this article has been prepared on the basis of the investigations made by the authors of the article on behalf of various institutions, especially the earthquake zone technical inspection trip carried out by TMMOB Chamber of Architects between March 29 - April 2, 2023.